

دروس فی علم الاصول

لشہید الصدر

الحلقة الثالثة

درس ۹۵

استاد: حجت الاسلام و المسلمین علم الہدی
آموزشیار: آقای یاسر سعادت

مقدمه

در درس قبل گفتیم سه نوع مقدمه در واجب شرعی دخیل است که عبارتند از: ۱. مقدمات وجوبیه ۲. مقدمات وجودیه عقلیه ۳. مقدمات وجودیه شرعیه؛ در ادامه، شهید صدر دو سؤال در مورد این مقدمات سه گانه مطرح نموده و به پاسخ آنها می پردازد:

۱. وجوب واجب نسبت به کدام نوع از این مقدمات مسرئ‌لیتی را برای مکلف ایجاد می کند؟

۲. شارع بر اساس چه ضابطه‌ای مقدمه‌ای را وجوبیه و مقدمه‌ای دیگر را وجودیه می نماید؟

شهید صدر در این درس به پاسخ سؤال اول پرداخته که آیا وجوب واجب نسبت به هر یک از این مقدمات سه گانه مسرئ‌لیتی را متوجه مکلف می کند یا خیر؟

به عبارت دیگر در این بحث، شهید صدر در پی این می باشد که آیا بفصرف این که شیء یل فعلی مقدمه وجوبیه یا مقدمه وجودیه واجبی واقع شد، تحصیل آن مقدمه بر مکلف واجب است، یا نه.

مثلاً آیا وجوب حج، تحصیل استطاعت و قطع مسافت را بر مکلف، واجب می نماید، یا نه.

در بررسی این مطلب، شهید صدر بین مقدمات وجوبیه و وجودیه تفصیل داده که به بیان آن خواهیم پرداخت.

متن درس

و الكلام تارةً يقع في تحديد مسؤولية المكلف تجاه هذه الأقسام من المقدمات، و أخرى في تحديد الضابط الذي يسير عليه المولى في جعل المقدمة من هذا القسم أو ذاك.

اما تحديد مسؤولية المكلف تجاه المقدمات فحاصله ان الوجوب - و كذلك كل طلب - لا يكون محرکاً نحو المقدمات الوجوبية، و لا مدينياً للمكلف بها لأنه لا يوجد الا بعد تحققها فكيف يكون باعثاً على إيجادها، و انما يكون محرکاً نحو المقدمات الوجودية بكلا قسميها لأنه فعلى قبل وجودها فيحرك لا محالة نحو إيجادها تبعاً لتحريكه نحو متعلقه بمعنى ان المكلف مسئول عقلاً من قبل ذلك التكليف عن إيجاد تلك المقدمات.

و هذا التحريك يبدأ من حين فعلية التكليف المجعول فقبل ان يصبح التكليف فعلياً لا محركية له نحو المقدمات تبعاً لعدم محركيته نحو متعلقه لأن المحركية من شئون الفعلية. و إذا اتفق ان قيداً لم كان مقدمة وجوبية، و وجودية معاً، امتنع تحريك التكليف نحوه لتفرعه على وجوده، و انما يكون محرکاً - بعد وجود ذلك القيد - نحو التقيد، و إيقاع الفعل مقيداً به.

خلاصة بحث قبل

شهید صدر مقدمات دخیل در واجب شرعی را بر سه قسم تقسیم می‌کند:

۱. مقدمات وجوبیه: مقدماتی هستند که شارع مقدس، فعلیت وجوب را متوقف و معلق بر آن مقدمات کرده است و تا این مقدمه حاصل نشود وجوب، فعلیت پیدا نمی‌کند؛ مثل استطاعت برای حج.
۲. مقدمات وجودیه عقلیه: مقدماتی هستند که وجود واجب و تحقق پیدا کردن آن عقلاً مقید و متوقف بر این مقدمه می‌باشد؛ مانند پیمودن مسافت برای حج.
۳. مقدمات وجودیه شرعیه: که به واسطه حکم شارع وجود واجب، مقید به این مقدمه می‌گردد؛ یعنی شارع حکم کرده است که در مقام اتیان باید واجب، مقید به این مقدمه آورده شود؛ مثل وضو برای نماز که تا وضو گرفته نشود نماز امثال نمی‌گردد.

تحدید مسئولیت مکلف در قبال مقدمات

در این بحث به این موضوع می‌پردازیم که وجوب واجب، نسبت به کدام یک از این مقدمات برای مکلف مسئولیت می‌آورد و نسبت به کدام یک از آنها، مسئولیتی را برای مکلف ایجاد نمی‌کند.

نکته:

مراد از مسئولیتی که در این جا مورد بحث است مسئولیتی است که از ناحیه وجوب واجب حاصل شود، نه مطلق مسئولیت از هر راهی که حاصل شود.

این درس در سه مرحله تبیین می‌گردد:

مرحله اول: عدم مسئولیت مکلف نسبت به مقدمات وجوبیه از ناحیه وجوب واجب

مرحله دوم: مسئولیت مکلف در قبال مقدمات وجودیه (اعم از عقلیه و شرعیه) از ناحیه وجوب واجب

مرحله سوم: مسئولیت مکلف در قبال مقدمه‌ای که هم وجوبیه باشد و هم وجودیه

مرحله اول: عدم مسئولیت مکلف نسبت به مقدمات وجوبیه از ناحیه وجوب واجب

سؤال: آیا مکلف نسبت به مقدمات وجوبیه از ناحیه وجوب واجب، مسئولیتی پیدا می‌کند یا نه؟

جواب: خیر؛ مکلف در قبال ایجاد مقدمات وجوبیه از ناحیه وجوب واجب مسئولیتی ندارد؛ یعنی وجوب واجب، مکلف را موظف به ایجاد و تحصیل مقدمات وجوبیه نمی‌کند؛ مثلاً وجوب حج، مکلف را موظف به تحصیل استطاعت نمی‌کند.

دلیل: مقدمات وجوبیه رتبتاً مقدم بر خود وجوب هستند و تا مقدمات وجوبیه نیایند، وجوب تحقق پیدا نمی‌کند و تا وجوب، فعلیت و تحقق پیدا نکند، بعث و تحریکی نخواهد داشت؛ چرا که محرک بودن از شئون فعلیت است و لذا عقلاً ممکن نیست، وجوب که معلول مقدمه وجوبیه می‌باشد، علت برای مقدمه وجوبیه باشد. در نتیجه ممکن نیست مکلف از ناحیه وجوب واجب، مسئولیتی نسبت به مقدمات وجوبیه پیدا کند.

Sc01: ۶:۳۵

نکته:

در این بحث یک مقام جعل وجوب داریم و یک مقام تحقق مجعول، علت جعل وجوب اراده شارع است؛ اما علت تحقق مجعول، تحقق مقدماتی است که در مقام جعل معتبر دانسته شده است. بنابراین شارع در مرحله جعل، وجوب نماز ظهر برای بعد از زوال را جعل می‌نماید و همچنین وجوب حج را برای بعد از استطاعت جعل می‌کند.

اما مجعول زمانی تحقق و فعلیت پیدا می‌کند که شرایط اخذ شده در مرحله جعل، تحقق پیدا کند؛ مثلاً وجوب نماز، زمانی فعلیت پیدا می‌کند که زوال محقق شده باشد. به عبارت دیگر یک جعل تکلیف ؛ و یک تنجز و فعلیت تکلیف داریم و مراد ما در اینجا که می‌گوییم: تا مقدمات وجوبیه حاصل نشود، وجوب واجب تحقق پیدا نمی‌کند؛ تنجز وجوب است، نه جعل وجوب.

مرحله دوم: مسئولیت مکلف در قبال مقدمات وجودیه - اعم از عقلیه و شرعیه - از ناحیه وجوب واجب
سؤال:

آیا مکلف نسبت به مقدمات وجودیه از ناحیه وجوب واجب مسئولیتی پیدا می‌کند یا نه؟
جواب: بله.

دلیل: وقتی وجوب یک فعل، مکلف را به سوی متعلق خویش می‌خواند، طبیعتاً به تبع تحریک به سوی متعلقش، مکلف را به سوی مقدمات این متعلق هم می‌خواند. به عبارت دیگر تحریک به شیء، تحریک بر مقدمات آن نیز می‌باشد. لذا شارع مقدس با جعل وجوب بر فعلی همان طور که مکلف را به اتیان آن فعل تحریک می‌کند، به اتیان و ایجاد مقدماتی که آن فعل بدون آنها محقق نمی‌شود نیز تحریک می‌کند.

نکته: وجوب عقلی مقدمات وجودیه

سؤال:

وجوب مقدمه وجودیه عقلی است یا شرعی؟

جواب:

وجوب این مقدمات عقلی می‌باشد.

دلیل: عقل می‌گوید تا این مقدمه حاصل نشود، نمی‌توان مکلف را بر اتیان و رفع تکلیف نمود؛ لذا عقل حکم می‌کند که برای عمل به تکلیف باید این مقدمه آورده شود.

عدم وجود محذور عقلی در توجه مسئولیت نسبت به مقدمات وجودیه

سؤال:

آیا محذور عقلی که در مورد مقدمات وجوبیه مطرح شد در مورد مقدمات وجودیه نیز وجود دارد؟

جواب:

خیر

دلیل: زیرا محذور عقلی در مقدمات وجوبیه از این جهت بود که این مقدمات، مقدم بر وجوب بودند؛ لذا ممکن نیست که شیئی معدوم تأثیر در شیئی موجود داشته باشد. ولی مقدمات وجوبیه رتبتاً متأخر از وجوب واجب می‌باشند. پس در مقدمات وجوبیه واجب موجود می‌باشند و محذور عقلی لازم نمی‌آید.

Sco۲ ۲۱:۵۱

مرحله سوم: مسئولیت مکلف از ناحیه وجوب واجب در قبال مقدمه‌ای که هم وجوبی باشد و هم وجوبیه
سؤال: مسئولیت مکلف در قبال مقدمه‌ای که هم وجوبیه باشد و هم وجوبیه مثل حلول ماه رمضان چگونه می‌باشد؟

جواب: از جهت ایجاد و محقق کردن آن هیچ گونه مسئولیتی ندارد و فقط از این جهت که باید فعل را مقید به آن مقدمه اتیان و امتثال نماید دارای مسئولیت می‌باشد.

دلیل: از این جهت که مقدمه، وجوبیه و مقدم بر وجوب است، مکلف مأمور به ایجاد آن نمی‌باشد، از طرفی در مثال مذکور وقتی حلول ماه رمضان محقق شد و وجوب صوم فعلیت پیدا کرد، مقدمه وجوبیه، مکلف را موظف می‌کند که این صوم را مقید به ماه مبارک رمضان امتثال نماید، نه در وقت دیگری.

Sco۳ ۲۷:۰۱

چکیده

۱. وجوب واجب نسبت به مقدمات وجوبیه نمی تواند بعث و تحریکی داشته باشد؛ زیرا این مقدمات، مقدم بر وجوب واجب هستند و واجب، زمانی می تواند بعث و تحریکی داشته باشد که تحقق و فعلیت پیدا کرده باشد.
۲. وجوب واجب به تبع تحریک مکلف به سوی متعلقش بعث و تحریک به سوی مقدمات وجوبیه نیز دارد.
۳. مقدمات وجوبیه عکس مقدمات وجوبیه هستند؛ به این معنا که در مقدمات وجوبیه، واجب معلق و متوقف بر وجود آن مقدمه است. ولی در مقدمه وجوبیه آن مقدمه، معلق و متفرع بر وجود واجب می باشد.
۴. وجوب واجب در مقدماتی که هم وجوبیه و هم وجودیه هستند، فقط از ناحیه مقید کردن واجب به این قید در ظرف امثال، برای مکلف ایجاد تکلیف می کند.